

ADALÉKOK A KELETI NYELVEK, IRODALMAK ÉS UTAZÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ,

— hazai történetünkre s nemzeti irodalmunkra való vonatkozással. —

ELSŐ RÉSZ.

A byzanti birodalom befolyása hazánkra nemcsak a művészetre és iparra szorítkozik, hanem kiterjed a szellemi élet legfőbb nyilatkozataira a vallás és államalkotmány terén; e befolyás világos nyomait előtűnteti nyelvünk szókincsének néhány görög eredetű szava, melyekkel elődeink a művelődésnek némely onnan vett elemeit neveztek meg. Constantinus Porphyrogenitus mint fontos eseményt említi, hogy Árpád egyik unokájának fia: *Termas* (Turkia harmadik fejedelmével és karkhaszával, Bulcsúval Konstantinápolyba jövén, a byzanti udvar vendégbarátjává lett (φιλος).¹⁾ A byz. *Bolesodés* alak e név *Bulsoudi* alakjával egyazon, mely II. Béla király egy 1138-ban kelt okmányában fordul elő: *In alia villa Kalsar Tascadi, Bulsoudi* stb.,²⁾ Βουλτζούς pedig a magyar krónikák *Bulchu* alakjával egyezik.³⁾ A *Karkhasz* (Kállay szerint *Karkhan*) méltóság név volt a magyaroknál s birói hivalt jelentett s úgy látszik, örökös hivatal volt, mert Constantinus nyilván mondja, hogy Bulcsú Karkhasz fija Kálé-nak, a ki szintén Karkhasz volt.⁴⁾ A byzanti császárok a magyarokhoz intézett leveleiket a Turkok archónjaihoz (ἄρχων) intézték, világos jelölül annak, hogy a vezérek korában, az állami forma szövetésg volt, közös hadi fővezérrel, de nem közös fejedelemmel.⁵⁾ Egy ilyen *archón* volt Bulcsú. Skylitzes Cedrenus és Zonaras szerint kevéssel Bulcsú után a turkok egy másik fejedelme, Gyula szintén a császári

1) L. „de adm. imp.“ 40. f.

2) I. „Mon. Eccl. Strig.“ I. k. 89-dik lapján.

3) L. a „Gesta Hungarorum“ II. k. első fejezetében..

4) I. László király törvénykönyve III. decretumában, a mint az fennmaradt számunkra, *Karkhasz* helyett hibásan *Sarkhasz* áll.

5) L. Szalay László „Magyarország története“ I. k. 51. l.

városba jön és ott megkeresztelkedik, innen hazamenvén, egy *Hierotheus* nevű szerzetest vitt magával, kit Theophylactus pátriárka avatott fel Turcia, azaz Magyarország püspökének.¹⁾ Hierotheus Gyulát Erdélybe kísérte s a keresztény egyház itteni szervezetének alapját vetette meg, mert azok a keresztény dákok, kikről Tertulianus karthagói presbyter (megh. 220-ban) „adversus Judaeos“ cz. k. következő helyén emlékezik: „Loca Christo vero subdita sunt inter alia Sarmatarum, Dacorum, Germanorum et Scytharum, in quibus omnibus locis Christi nomen — — — regnat,“ moesiai dákok voltak a Duna jobb partján, a kik közt a kereszténység korán terjedt el. Hierotheus működésének — írja Hunfalvy Pál — semmi látható nyomát nem mutatja a történelem; nincsen igyekezet se a bolgároknál se a görögöknél a syrmiumi püspökség feltámasztására, pedig Hierotheusnak még inkább kellett és lehetett volna arra törekedni, mint Pilgrim a lorchi érsekség feltámasztására törekedett.“²⁾ A *Gyula* név talán a *Dula*-val egyazon s a. m. a török *jilao*, *jilau*.³⁾ A csiki székely krónika több helyén találunk említést még első királyunk István uralkodása előtt való időből az ős valláshoz ragaszkodó és a keresztény hitre tért székelyek közt kitört beháborgásokról. Constantin arról is értesít, hogy a byzanti udvar egy *Gabriel* nevű papot küldött a magyarokhoz követségbe.⁴⁾ Botond, Zsolt egyik vezére, már nem oly békés szándékkal vonult Konstantinápoly alá, mint Bulcsú és Gyula, hanem 934-ben azon magyar vitézek közt volt, kik a byzanti birodalom fővárosáig behatván, falait ostromolni készültek, mikor Romanus Lacapenus császár egy Theophanus nevű patriciust küldött hozzájuk, ki szép szóval és ajándékokkal őket megengesztelte.⁵⁾ A Botond vitéz tetteiről szóló hagyományt, mely nevéhez a konstantinápolyi hadi csiny alkalmából fűződik, Thuróczi tartotta fenn számunkra. A Csaba vezérről Kézai Simonnál előforduló hun mondának magyar variánsát Béla király névtelen jegyzője krónikájának XLV-ik részében olvassuk némely változattal. *Zuardu*-ról ugyanis az mondatik, hogy külföldön házasodott s a byzanti birodalom területéről többé nem tért haza, sőt a kíséretében levő magyarok még halála

¹⁾ Jeles tudósunk Bartal György Theophylactus neve helyett hibásan *Theophylus, urbis illius Pontifex*-et irt l. Comment. stb. §. 56., a 164-ik lapon.

²⁾ „Magyarország Ethnographiája“ a 312-dik lapon.

³⁾ L. Nagy Géza „Árpádkori személyneveink“ cz. értekezését a „Turul“ IX. k. 3-dik füzetében.

⁴⁾ L. „de adm. imp.“ 8-dik fejezetét.

⁵⁾ L. Cedrenusnál s György barát krónikája folytatójánál.

után is az általa lakott vidéken maradtak s ezért „ostoba népnek“ neveztettek a görögök által, mert a mikor már senki se kötelezte a külföldön való maradásra, még sem tértek haza: „Et ideo dictus est *soba* secundum grecos, id est stultus populus (*sobamogera*), quia mortuo domino suo uiam non dilexit redire ad patriam suam.“ Zuardu Hülek fia volt, a ki Árpád anyjának bátya vala. — Géza vezérnek, I. István király atyjának idejében az egykori Bruno szerint a kereszténységnek még csak árnyéka látszott Magyarországon. — A Szt.-Gellérthegy legendájából tudjuk, hogy Ahtum a görög egyház hive lévén, „in urbe Morisena“ keresztelő Szt. János tiszteletére monostort épített s abba görög szerzeteseket hozott. István király ezeket innen 1030-ban, midőn a csanádi püspökséget alapította, Oroszlánosra telepítetté. ¹⁾ — Dicső emlékü I. István királyunk, mint a „Legenda minor“ III-dik fejezetében olvassuk, Jeruzsálemben is alapított monostort s azt ellátta minden szükségességekkel: „Jerosolimis etiam in monasterio quod construxerat, monialium conuersationem destinauit, quibus simili dispositione necessaria preparauit.“ Konstantinápolyban Szt. István diszes templomot építtetett s e templom minden szükségleteiről gondoskodott, mint a hogy ezt a „Legenda maior“ IV. fejezetében következőkép mondja: „ipsam quoque constantinopolim beneficiorum munere nisi priuatum (talán *non priuauit*), quam ecclesia mirifici operis cum omnibus necessariis suis donauit.“ István király 1011-ben a veszprémi völgyben görög apácák számára kolostort alapított s azt görög nyelvű oklevélben fekvőségekkel s jövedelmekkel gazdagítá. E szöveg tudós hellenistánk Télfy Iván tisztelt barátom olvasása szerint így kezdődik: Ἐν ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντέλλομαι ἐγὼ Στέφανος χριστιανὸς, ὁ καὶ κρᾶλ πάσης Οὐγγρίας ποιῶντα καὶ διοικοῦντα, καὶ καταστένοντα τὸ μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ μητροπολίτου, τὸ εἰς τῷ Ἰεσπρέμ κ. τ. λ. ²⁾ „Az atya, fiu és szentlélek nevében rendelem én István keresztény, egész Ungriának králja, hogy a veszprémi székesegyház kerületében a legszentebb Istenanyja nevére zárda állitassék stb. ³⁾

A magyarok 940-ben, tehát hat évvel a konstantinápolyi hadjárás után spanyol földre tettek berohanást, mely azzal végződött, hogy merész vállalatok sikertelen voltát észrevevén, lehetőleg gyorsan visszavonulának. „Ez alkalommal — írja jeles tudósunk Szabó Ká-

¹⁾ L. Endlichernél „Vita S. Gerhardi“ a 215., 217., 219. lapokon.

²⁾ L. „Gyakorlati ó- és új görög nyelvtan“ (Budán, 1848), a 187. lapon.

³⁾ I. „Diploma Graecum S. Stephani regis monialibus Coenobii Vespriensis B. V. M. datum“ ed. Georg. Aloys. Szerdahelyi (Budán, 1804-ben.)

roly — vagy talán az előbbi hadjáratokban Déli-Franczia és Olaszországban fogságba jutva és rabul eladva kerülhetett néhány ezer magyar Abd er-Rahman udvarába, kinek testőrei közt arab írók tanúsága szerint több ezer magyar találatott.¹⁾ A XII. százévben élt *Magister Thadeus Ungarus*, ki a spanyolországi maurusok tudományának élő vizeiből merített, s egyike volt azon nem keveseknek, kik a XII. százévben Spanyolországban arabból latinra fordítottak, talán azon magyar testőrök egyikének utóda volt. A *Thadeus* név Magyarországon a XIII. százév okmányaiban nem tartozik a ritkán előfordulók közé, így *Thadeus iob.* egy 1211-ben kelt okmányban olvastatik s *Thadeus possessor* egy 1229-ről keltezetben jön elő. *Magister Thadeus Ungarus* állítólag Cl. Ptolemaeus *μεγάλη σύνταξις*-ának arab fordítását fordította le újból latinra s erről a kézirati munkáról az mondatott, hogy a florenczi „laurenziana“ könyvtár egyik codexében foglaltatnék. Még 1884-ben irtam Olaszország egyik nagy-érdemű orientalistájának Lasinio tanárnak Florenczbe s kértem őt, hogy az említett könyvtárban *Thadeus Ungarus* fordításának utána nézzen. Lasinio válaszában arról értesített, hogy csakugyan talált is egy oly codexre, mely a *μεγάλη σύνταξις* arabból eszközölt latin fordítását foglalja magában, de a fordító nem *Thudeus*, hanem Cremonai *Girardo* (vagy *Gerardo*, *Gherardo*), a ki Toledoban lakva, fordította az *Almagest*-ot arabból latinra. Wüstenfeld sem említi *Thadeust* az említett munka fordítói közt.²⁾ Azonban a magyar *Tádé* neve, ha nem is mint fordítóé, de mint az illető arab szöveg revisoréé csakugyan előfordul a Lasinio tanár által említett codexben, melynek jelelését ide jegyzem: „Codice (latino) laurenziano — galdiano XLV. del pluteo LXXXIX. superiore.“ E codex 179. vagyis utolsó lapján a következő megjegyzést olvassuk:

„Finit liber ptolomei pheludensis qui graece megaziti. arabice almagesti. latine vocatur vigil cura magistri thadei ungari anno domini millessimo C. LXXV.º Toleti consumatis (igy). anno autem arabum quingentissimo (igy). LXX.º mensis octavi. XI. die translatus a magistro girardo cremonensi de arabico in latinum.“

Az itt idézett szövegből világosan látjuk, hogy 1175 körül *Thadeus Ungarus* Toledóban a Tajó partján arab kéziratok átnézésével foglalkozott s az általa átnézett s valószínűleg több codexsel

¹⁾ „A Magyar Vezérek Kora“ (Pest, 1869), a 219. és 220. lapokon.

²⁾ L. „Die Uebersetzungen arabischer Werke in das Latein“ (Göttingen, 1877.)

összehasonlitott szöveg az, melyet aztán Cremonai Gherardo latinra fordított. Ez a Gerardus Cremonensis, kit Sabloneta-nak is neveztek, háromszáz évvel élt a magyar Tádé után a XV-dik százév közepe körül és több orvosi s matematikai munkát fordított arabból latinra.

GR. KUUN GÉZA.

DÁVID FERENCZ DEBRECZENBEN.

Nem mindenki előtt ismeretes, hogy az unitárizmus Debreczenben lépett fel hazánkban legelőször. Köröspeterdi Arany Tamás a mi Dávid Ferenczünk fellépte előtt négy évvel, 1561. nov. havában kezdte meg a már három év óta kálvinista városban a szabadelvű valláseszmeék hirdetését. Debreczen orthodox papja és püspöke, Mélius, csupán csak a külső polgári hatóság segélyével tudta megakadályozni az Arany által fölkeltett egyházi reform diadalra jutását. Disputatiókat tartottak a nagytemplomban nov. 30. és decz. 1. 11—14-ik napján „az egész keresztyéni gyülekezet előtt.“ E disputatiók alatt — mint a szemtanu Huszár Gál értesít — „egy előben mennyi sok jámbor keresztyéneket háborított vala meg Arany az ő arrianus tévelygésivel...“ De végtére a városi és egyházi hatóság kényszerítésére a tiszteletes tanács és orthodox papok előtt reversalist kellett aláírnia, melyben kötelezi magát, hogy visszavonja kárhoztatott tanításait. E reversalis azonban nem tartotta őt vissza attól, hogy 1566-ban Mélius nagy bosszuságára egész lélekkel Dávid Ferencz hiveihez ne csatlakozzék.¹⁾

A következő 1567-ik év dec. 4-ről Szentábrahádi Mihály püspökünk egyháztörténetében találunk említést arról, hogy Debreczenben a kálvinisták és unitáriusok nyilvános disputatiót tartottak volna. (Hist. Eccl. Unitar. 116. §.) Hol vette Szentábrahádi ez érdekes adatot, nem utal reá. Egy másik egyháztörténetírónk, Uzoni, összefüggést sejt az itt említett disputatió és a „Debreczeni Disputatió“ cz. színmű tárgya között, mi hogy nem több üres feltevésnél, bizonyításra sem érdemes. Ugyancsak Uzoni említi, hogy az 1568-iki gyulafehérvári disputatió első napján az előző évi debreczenire is történt hivatkozás. A Dávid Ferencz kiadta „Brevis Enarratio Disputationis Albanæ“ Biv. levelén valóban megtaláljuk a következő ide magyarázható sorokat: „Mélius hanc respensionem distinctione

---

¹⁾ Lásd az ide tartozó adatokat részletesen kifejtve „Unitáriusok Magyarországon“ cz. egyháztört. monográfiám 55—60. lapjain.